

BESZÁMOLÓ AZ 1956-OS INTÉZET 1997. ÉVI TEVÉKENYSÉGÉRŐL

1997-ben az 1956-os Intézet jelentős lépéseket tett a komplex jelenkor-történeti tudományos intézménnyé alakulás irányában. Az 1956-os forradalom történetének további feltárása mellett több új kutatási program indult a sztálinista diktatúra 1945 utáni kiépülésének, a forradalmat követő restauráció és az 1988–90-es rendszerváltozás történetének megismerésére. A tudományos, klasszikus kutatóintézeti tevékenység bővítése mellett nagyobb hangsúlyt fektettünk a – közalapítványi státusból is adódó – szolgáltató feladatokra: könyvtárunk, interjútárunk és adatbázisaink nemcsak a szakmai közönség, hanem a laikus érdeklődők számára is nyitottak már. Az Intézet publikációs tevékenysége témájában és a műfajok tekintetében is gazdagodott. Az eddigieknél nagyobb teret kaptak digitális kiadványaink (internetes honlap és tananyag, a készülő multimédia CD-ROM), amelyekkel egyrésztől témánk még sokoldalúbb és színesebb bemutatására nyílik lehetőség, másrésztől szélesebb közönséggel ismertethetjük meg eredményeinket.

TUDOMÁNYOS EREDMÉNYEK

Kiadványok

1997-ben az 1956-os Intézet saját kiadásában hét kötetet jelentetett meg, a Belügyminisztériummal közösen pedig egy dokumentumgyűjteményt adott közre.

Eörsi László *Ferencváros 1956* című kötete a IX. kerület forradalmi eseményeinek krónikája, az egyes felkelőcsoportok tevékenységét mutatja be napról napra.

Beck Tibor és Germuska Pál *Forradalom a bölcsészkaron* című tanulmánykötete az ELTE – akkoriban két különálló – bölcsészkarának 1956–58 közötti történetét rajzolja meg a Kolhoz Körtől a forradalmon, a megtorláson át az egyetemi pártszervezeten belüli harcokig.

A *Pártok 1956* az Intézet Oral History Archívuma interjúkötet-sorozatának harmadik darabja, amely a forradalom alatt (újja)alakuló pártok vezetőivel készített interjúkból ad közre válogatást, elemző tanulmányok kíséretében.

Boros Géza *Emlékművek '56-nak* című könyve – amely elnyerte a Szép Magyar Könyv Verseny '97 díját is – az 1956-os forradalomnak és hőseinek állított emlékek első átfogó esztétikai-művészettörténeti elemzése. A kötet az összes Magyarországon és külföldön állított emlék adattárát, valamint fénykép-illusztrációkat is tartalmaz.

Az 1996–97-es *Évkönyv* a szokásos beszámolókon, gyűjteményjegyzékeken és bibliográfián kívül közölte az 1996. szeptember 26–29. között az MTA és az Intézet szervezésében Budapesten zajlott *Az 1956-os magyar forradalom a világpolitikában* című konferencia legfontosabb előadásait és hozzászólásait.

A *Tánczos Gábor emlékkönyv* a Petőfi Kör egykori titkárának, a fiatal pártellenzéki értelmiség vezető alakjának pályaképét rajzolja meg kortársak és barátok visszaemlékezéseivel, dokumentumok, valamint Tánczos tanulmányainak és publicisztikai írásainak közreadásával.

Az Intézet az új célkitűzések jegyében vállalkozott a neves lengyel történész, Andrzej Paczkowski *Fél évszázad Lengyelország történetéből 1939–1989* című munkájának kiadására. Az élvezetes stílusban megírt könyv a legfrissebb kutatások alapján, újszerűen mutatja be a kelet-európai „testvérország” elmúlt ötven évét, számos esetben utalva a magyar és lengyel történelem eseményeinek párhuzamosságaira.

A Belügyminisztériummal közösen kiadott *Rendőrségi napi jelentések* II. kötete az Országos Rendőr-főkapitányság 1956. december 13. és december 31. közötti napi jelentéseit közli.

Nagy-Britanniában, a Frank Cass kiadónál Terry Cox professzor szerkesztésében megjelent a *Hungary, 1956 – Forty Years On* című gyűjteményes kötet, amely négy munkatársunktól közöl öt tanulmányt. A könyv a korábban a Longman kiadónál megjelent tankönyv után angol nyelven az első összefoglaló munka az 1956-os forradalomról.

Események

Május 5. és június 29. között tartott nyitva a Fővárosi Lengyel Kisebbségi Önkormányzat és a Budapesti Történeti Múzeum által rendezett „*Lengyel Nyár – Magyar Ősz*”. *Lengyel–magyar ellenzéki kapcsolatok 1956–1989* című kiállítás a Várban. Tischler János szaktanácsadóként segítette a kiállítás megrendezését, ő írta a kísérőszövegeket is.

Június elején a budapesti Lengyel Intézetben rendezték a *Magyar párbeszéd az 1980–81-es Lengyelországról és a Szolidaritásról* című felolvasóestet, amelyen Tischler János a lengyel válsággal kapcsolatos MSZMP-dokumentumokról tartott előadást.

Szeptember 4-én a Maléter Pál 80. születésnapja alkalmából rendezett 301-es parcellabeli és tököli ünnepségeken az Intézet is képviseltette magát.

Szeptember elején Debrecenben az Intézet több munkatársa szervezőként, szekcióvezetőként és előadóként vett részt a *Politika, gazdaság és társadalom a XX. századi magyar történelemben* címmel megrendezett II. Jelenkor-történeti Konferencián.

Októberben a szófiai Magyar Intézetben rendezett 1956-os emlékkiállításához válogatott és kölcsönzött könyveket az Intézet könyvtára.

Október elején a Cold War International History Project (Woodrow Wilson Center, Washington D. C.) keretében Intézetünkben tartottuk a *Sztálin és a hidegháború – új európai levéltári dokumentumok tükrében* című kétnapos nemzetközi tudományos tanácskozást, melyen Békés Csaba (a konferencia magyarországi szervezője)

és Rainer M. János tartott előadást. A tanácskozásra érkeztek történészek Bulgáriából, Csehországból, Franciaországból, Kanadából, Lengyelországból, Nagy-Britanniából, Németországból, Norvégiából, Olaszországból, Oroszországból, Romániából, Szlovéniából és az Egyesült Államokból is.

Október elején Tischler János előadást tartott a Szent László Akadémia, az 1956-os Alapítvány és a Konrad Adenauer Alapítvány rendezésében tartott *1956 – a kommunizmus bukásának nyitánya* című kétnapos konferencián.

Október elején a budapesti Goethe Intézetben javaslatunkra és szervezésünkben konferenciát rendeztek az állambiztonsági iratok hozzáférhetőségével és tudományos hasznosításával kapcsolatos kérdésekről. A tanácskozás levezető elnöke Hegedűs B. András volt, előadást tartott Peter Busse, a Volt Német Demokratikus Köztársaság Állambiztonsági Minisztériumának Iratait Felügyelő Szövetségi Biztos Hivatalának (közkeletű nevén „Gauck Hivatal”) helyettes vezetője, Markó György, a magyar Történeti Hivatal elnöke, Kenedi János, az 1956-os Intézet munkatársa, Kőszeg Ferenc képviselő és Manfred Wilke professzor, valamint hozzászólt a vitához Kónya Imre képviselő és Demszky Gábor főpolgármester. (A konferencia szövegét 1998-ban publikáltuk.)

Október közepén mutattuk be Andrzej Paczkowski kötetét a budapesti Lengyel Intézetben. A könyvet a szerző jelenlétében Barbara Wiechno, Litván György, Maciej Kozminski, Szokolay Katalin és Tischler János méltatták rövid referátumukban. Ugyanaznap délután kerekasztal-beszélgetést rendeztünk az Intézetben *Párhuzamok és eltérések – az 1939 utáni lengyel és magyar történelem alakulása* címmel, amelyen a lengyel szakértőkön és munkatársainkon kívül részt vett többek között Bozóki András politológus, Kiss Gy. Csaba történész, Niederhauser Emil akadémikus, Pető Iván történész, országgyűlési képviselő és Pozsgay Imre.

Az Intézet munkatársai 1997 októberében több tévéfilm elkészítésében működtek közre (többek között az MTV *Rendszerváltó évek* című sorozatában). Október 24-én mutatta be a Magyar Televízió az Intézet közel évtizedes tevékenységéről szóló filmjét Sódar Gitta rendezésében.

Október 23-án Szakolczai Attila a Szigethy Attila Alapítvány rendezésében tartott konferencián a győri forradalomról adott elő; Litván György Székesfehérváron és Dorogon, Hegedűs B. András a Ferencvárosban, Germuska Pál Tatabányán mondott ünnepi beszédet.

December elején került sor *A mi Magyarországunk* című tanácskozásra, amelyet a hetvenéves Kende Péter, az MTA külső tagja, az 1956-os Intézet Közalapítvány kuratóriumának elnöke tiszteletére a Politikatudományi Társaság Elméleti Szekciója, az ELTE BTK Politikaelméleti Tanszéke, valamint a Közép-Európai Egyetem (Central European University – CEU) Politikatudományi Tanszéke közösen rendezett a CEU Popper-termében. Az egész napos konferencián 14 előadás hangzott el, az Intézet részéről Hegedűs B. András, Litván György és Rainer M. János tartott referátumot.

Gyarapodások

Az Oral History Archívum gyűjteménye 1997-ben 12 tétellel gyarapodott. Ebből nyolc tétel az úgynevezett „gyerekkutatás” számára készült, 4 tétel életútinterjú.

A könyvtár összesen 851 kötetrel növelte állományát, ennek 34 százaléka 1956-os irodalom. A könyvek körülbelül felét ajándékba kaptuk, részben külföldről. kétszáz egységgel gyarapodott a könyvtár vegyes iratainak gyűjteménye (kéziratok, előadások stb.), ezek adatbanki bevitelére megtörtént. A bibliográfiai adatbázis 2512, a sajtófigyelés adatbázisa 734 tétellel növekedett. Egyre több kutató fordul Intézetünkhöz, hogy igénybe vegye dokumentum- és könyvtárunk szolgáltatásait.

Az Intézet videotára 17 dokumentumfilm és 3 játékfilm videokazettájával gyarapodott, amelyet két 1956-os tárgyú zenemű és 4 saját készítésű, az Intézet tudományos rendezvényeiről felvett videodokumentáció egészít ki. A videotár gyarapodását az adatbank videotára tartalmazza, a könyvekhez hasonlóan ez is a kutatók rendelkezésére áll.

Az Országos Széchényi Könyvtár 1956-os fondja 9 tétellel gyarapodott. A Soros Alapítvány megőrzésre átadta Losonczy Géza snagovi fogságban írt eredeti leveleit (amelyeket ez ideig a román Securitate irattára rejtett); az Egyesült Államokba emigrált Jankó Béla orvosprofesszor gyűjteményét az amerikai diákemigráció irataival és számos – részben ismeretlen – emigrációs kiadvánnyal; a kanadai Szablya házaspár 1956-os tárgyú színművének (*Színhagyományokon alapuló dráma az 1956-os magyar szabadságharc történetéből*) angol és magyar nyelvű kéziratát; Donáth Ferenc és Molnár Miklós négy 1978-ban írt eredeti levelét. Birtokunkba került a Külügyminisztérium forradalmi bizottsága iratainak egy része, valamint a New York-i Magyar Ház magyar tárgyú – több száz tételből álló – sajtókivágot-gyűjteményének mikrofilmmásolatai.

Az adatbank a folyamatos üzemelés mellett jelentékeny technikai fejlesztéseket hajtott végre. Megtörtént az Intézet szerverének és hálózati programjának korszerűsítése. Megkezdődött az Oracle-alapú adatbázisra való átállás, amelynek első lépéseként az Intézet Oracle-partner lett.

Jelentősen bővült az Intézet jelenkor-történeti adatbázisa: megtalálható benne 1956 Kézikönyvének kronológiája és a periratokban szereplő személyek adatai. Az Országos Műszaki Fejlesztési Bizottság Információs és Kommunikációs Technológiai Alkalmazások (OMFB IKTA) Programja támogatásával megkezdődött a fotótár megvalósítása. Eddig – a Magyar Nemzeti Múzeummal és a Magyar Távírási Irodával való gyümölcsöző együttműködés keretében – kilencszáz fényképet digitalizáltunk, és körülbelül 500 fényképet tettünk alkalmassá a CD-ROM-felhasználatra. Az év végére befejeződött az 1956-os forradalomról szóló CD-ROM szoftverének elkészítése, a kronológia, az életrajzok, a bibliográfia, a mozgóképek és a hanganyagok összegyűjtése és elsődleges feldolgozása.

1997 decemberében a Művelődési és Közoktatási Minisztérium Sulinet-programjába is bekapcsolódtunk: az elnyert pályázati támogatásnak köszönhetően lehetőséget kaptunk egy digitális történelemóra elkészítésére. (Az 1956-os forradalom törté-

netét feldolgozó 5 lecke jelenleg már közvetlenül hozzáférhető a minisztérium www.sulinet.hu és az Intézet www.rev.hu/sulinet című honlapján.)

A megnehezedett pénzügyi körülmények és az állami költségvetés reálértékének csökkenése miatt az Intézet nagy figyelmet fordított a különböző állami és magán-szervezetek által meghirdetett pályázatokon való részvételre. Az Országos Tudományos Kutatási Alap eddig is élvezett támogatásán túl elsősorban az OMFIB IKTA és a Közlekedési, Hírközlési és Vízügyi Minisztérium pályázatának elnyerésével jutottunk a számítógépes fejlesztésekhez szükséges további anyagi forrásokhoz.

A Magyar Könyv Alapítvány támogatta a *Tánczos Gábor emlékkönyv* és Boros Géza kötetének kiadását. Kenedi János kutatásait az Open Society Institute, a videotár gyarapítását és nyilvántartásának fejlesztését a Magyar Történelmi Filmalapítvány támogatta.

A Soros Alapítvány eszköztámogatást nyújtott az intézeti adatbank korszerűsítéséhez, támogatta a készülő CD-ROM munkálatait, *A fordulat évei 1945–47* című konferencia és kiállítás szervezését, valamint a kötet megjelentetését, továbbá Boros Géza könyvének publikálását.

Az Intézet munkáját 1997 év végéig repülőjegyekkel a Malév Rt., biztosítással a Hungária Biztosító Rt. is szponzorálta.

ELŐADÁSOK, TANFOLYAMOK

Felsőoktatás

Litván György egyetemi tanár az ELTE Szociológiai Intézetében, Hegedűs B. András egyetemi docens az ELTE BTK Gazdaság- és Társadalomtörténelmi Tanszékén folytatta több éve tartó kurzusait.

Rainer M. János az ELTE BTK Gazdaság- és Társadalomtörténelmi Tanszékén tartott szemináriumot *Keresztező életrajzok – Rákosi, Nagy Imre, Kádár, valamint Hatalom és társadalom Magyarországon a sztálini rendszer idején* címmel.

Tischler János a miskolci egyetem Bölcsészettudományi Intézetének Magyar Történelmi Tanszékén 1945 utáni magyar és közép-európai történelemről tartott szemináriumot.

Szakolczai Attila a MÚOSZ Bálint György Újságíró-iskoláján XX. századi magyar történelmet adott elő.

Valuch Tibor egyetemi docens a debreceni KLTE és az ELTE Szociológiai Intézetében társadalomtörténelmet oktatott.

Nemzetközi kapcsolatok

Az Intézet a már említett amerikai és német kapcsolatokon kívül együttműködik a Freie Universität Berlin „állampárti” kutatócsoportjával. Munkatársaink megkezdték – a román és a magyar állami szervek hatékony támogatásával – a szervezett és törvényes keretek között folyó romániai levéltári kutatásokat. A lengyel társintézetekkel tovább ápoltuk intenzív tudományos kapcsolatainkat. Munkatársaink az Amerikai Egyesült Államokban, Angliában, Csehországban, Franciaországban, Írországban, Német-

országban, Norvégiában és Oroszországban vettek részt különböző tudományos konferenciákon, és tartottak előadást.

1997-ben elkészült az 1996. évi nemzetközi konferenciát összefoglaló, 90 perces *Hungary and the World* című angol nyelvű videofilm, amelyet a washingtoni Woodrow Wilson Center megbízása alapján munkatársaink készítettek, s amelyet várhatóan a *History* nevű tévécsatornán fognak sugározni.

Februárban Hegedűs B. András a dublini egyetem Trinity College-ában *Magyarország 1956 – újragondolva* címmel tartott előadást, és részt vett az egyetem tranzitológiai és szociológiai intézetének egy-egy szemináriumán.

Márciusban Rainer M. János a prágai Károly Egyetemen két előadást tartott.

Áprilisban Litván György részt vett a berlini Magyar Házban rendezett *A hatalom története Magyarországon 1848–1956–1989* című konferencián. A hónap közepén Békés Csaba Oslóban tartott egy-egy előadást a Védelmi Kutatások Intézetében, illetve az ottani egyetem Modern Kori Történeti Tanszékén.

Májusban Békés Csaba az egyesült államokbeli Athensben, a *The New Cold War* című konferencián, Hegedűs B. András Moszkvában a Magyar Kulturális, Tudományos és Tájékoztatási Központban *1956 hagyományai a mai magyar politikai és ideológiai vitákban* címmel tartott előadást.

Május végén–június elején Hegedűs B. András részt vett Berlinben a Magyar Ház konferenciáján, és előadást tartott a Zentrum für Information und Dokumentation für Ost- und Südeuropa szemináriumán. Júniusban Brühl bei Kölnben a Bundeszentrale für politische Bildung szervezésében zajló, a szovjetizálás problémáival foglalkozó konferencián előadást tartott *Vergleich der Sovietisierung der Satellitenstaaten der UdSSR aus ungarischer Sicht* címmel.

Októberben Bukarestben Tischler János és Hegedűs B. András tárgyalásokat folytatott a román köztársasági elnök főtanácsadójával és több román levéltári szervezet vezetőjével – beleértve a volt Securitate archívumának vezetőit is –, valamint Mihai Retegan professzorral. Megkezdődött a magyar forradalommal és a Nagy Imre-csoport internálásával kapcsolatos romániai levéltári dokumentumok összegyűjtése, rendezése, és kiadásuk előkészítése.

Október 19. és 26. között Tischler János és Ständeisky Éva Lengyelországban járt előadókörúton. Ennek keretében a varsói Magyar Intézetben, illetve varsói, otwocki, radomskói és łódzi középiskolákban tartottak filmvetítéssel egybekötött előadásokat, Łódzban Tischler megnyitotta az ottani Magyar–Lengyel Baráti Társaság fotókiállítását.

November elején Kende Péter, Békés Csaba és Tischler János részt vett Varsó-Jahrankában a *Poland 1980–82 – Internal Crises, International Dimensions* című kritikai oral history konferencián.

Novemberben Hegedűs B. András a német Európai Akadémia meghívására részt vett *Az NDK – emlékezés egy elsüllyedt államra* című nemzetközi kollokviumon Otzenhausenban (Saarland). Litván György a párizsi Magyar Intézetben tartott előadást a *Francia–magyar történelmi kapcsolatok* című konferencián.

Az év folyamán (elsősorban Sárközy Réka munkájának köszönhetően) a berlini Haus Checkpoint Charlie Múzeum számára – a Magyar Nemzeti Múzeum és a Had-

történeti Múzeum, valamint magánszemélyek segítségével – értékes 1956-os múzeumi tárgyakat (röplapokat, újságokat, Maléter Pál ezredesi köpenyét, korabeli ruhákat, fegyvereket stb.) gyűjtöttünk össze a kiállítás kibővítendő magyar részlegéhez.

Tanfolyamok, pályázatok, viták

1997-ben nyolc tudományos vitára, szakmai napra került sor. Az első félévben az *1956 Kézikönyve* szakmai tapasztalatairól, Szokolczai Attila győri tanulmányáról és Tischler Jánosnak a lengyel válsággal kapcsolatos, kéziratos tanulmányáról rendeztünk vitát. A második félévben a Történeti Hivatal újonnan kinevezett vezetői ismertették terveiket és együttműködési elképzeléseiket az Intézet plénuma előtt, majd Kövér György elkészült Losonczy Géza-biográfiáját (amely 1998-ban meg is jelent), Révész Sándor Gimes Miklósról íródó monográfiájának részleteit és Rainer M. János Nagy Imre-életrajzának 1953–55 közötti időszakkal foglalkozó részét vitattuk meg. Békés Csaba, Kende Péter és Tischler János beszámolt a lengyelországi válságról rendezett nemzetközi konferenciáról.

Otthontadtunk a Dénes Iván Zoltán vezetésével működő Bibó Műhelynek, amely 1997-ben tíz alkalommal rendezett nyílt tudományos vitát.

